DE NORMERING VAN DE LICHAMELIJKHEID

EEN KANTTEKENING BIJ VANDEKERCKHOVE'S 'GEMAAKT VAN AS'

door

John VINCKE*

SUMMARY — *Fixing the standards of physicality. A note on Vandekerckhove's ,,Made of ashes"* — In a recent study VANDEKERCKHOVE examines what is the determining factor of the variability of somatic culture. His hypothesis is that the socio-structural system with its hierarchical organisation is that factor. This hypothesis, derived from a secondary analysis of research results in the field of sexual communication and evaluation of sexual behaviour, is stated in terms of the action and system theory of PARSONS and SHILLS. However, a close scrutiny of this hypothesis in the light of ELIAS' civilisation theory, published in 1939, shows that this finding is not new, but only a restatement in other terms. VANDEKERCKHOVE does not mention this monumental work of ELIAS, however. Also, the criticism he formulates on the work of VAN USSEL (History of the sexual problem) is mistaken and results from a confusion of the work of DURKHEIM and ELIAS.

1. 'Gemaakt van as' is de titel van een recent werk van Lieven VANDEKERCKHOVE. Hierin probeert de auteur een antwoord te geven op de vraag welke de sturende factor is die in onze westerse cultuur de houding die men t.o.v. het lichaam en de lichaamsfuncties aanneemt, bepaald. Het geheel van regels die de houding t.o.v. het lichaam bepalen, noemt de auteur de somatische cultuur. De hypothese die VANDEKERCKHOVE naar voor brengt is : ,,...een sociaal structurele factor die in de westerse samenleving de variabiliteit van de somatische cultuur systematisch beperkt, is de structuur van sociaal hiërarchische onderscheidingen waarbinnen het handelen er maatschappelijk georganiseerd wordt" (blz. 210).

Het is onze bedoeling om in deze kritische bijdrage deze hypothese te vergelijken met de bevindingen van ELIAS' studie over het civilisatieproces.

2. In paradigmatisch opzicht dient de studie van VANDEKERCKHOVE gesitueerd te worden binnen het systeem-functionalisme. Hij gaat uit van de handelingstheorie die ontwikkeld werd door PARSONS en SHILLS (zie T. PARSONS, *The social system*; T. PARSONS en E.A. SHILLS, *Toward a general theory of action*).

Na een analyse van de begrippen handelen, lichamelijk handelen en een onderscheid gemaakt te hebben tussen expressief en instrumenteel lichamelijk handelen (de eerste vorm is gericht op de directe bevrediging van een lichaamsbehoefte, terwijl de laatste handelen is dat het lichaam zelf tot voorwerp heeft, m.a.w. waarbij een bepaalde lichaamstoestand geanticipeerd wordt, zie blz. 14 en 15), gaat de auteur na op welke wijze de cultuur dit handelen modelleert en er betekenis aan geeft. Het geheel van elementen die de betekenis — zin bepalen van het lichamelijk handelen noemt de auteur de somatische kultuur. Uitgaande van de systeemtheorie, die stelt dat de samenstellende delen van een systeem elkaars variabiliteit beperken, gaat VANDEKERCKHOVE na door welke factor de variabiliteit van de somatische cultuur beperkt wordt. Hij formuleert dan ook de onder punt 1 weergegeven hypothese.

* John VINCKE is assistent aan het Seminarie voor Sociologie, Rijksuniversiteit te Gent.

De auteur bestudeert de somatische cultuur, het geheel van gedragsregels die het lichamelijk handelen bepalen, niet in haar geheel. Hij stelt dat om het lichamelijk handelen te bestuderen het geen verschil mag uitmaken welke vorm van lichamelijk handelen bestudeerd wordt. Volgens hem is het eender of nu uitgegaan wordt van de sociale normering van het eten, het ziektegedrag, het sportgedrag of het seksueel gedrag (blz. 45). De auteur kiest voor dit laatste. Hij bestudeert echter ook het seksueel gedrag op zichzelf niet. Door te stellen dat er over het algemeen een nauwe relatie bestaat tussen de maatschappelijke waardering van een handelwijze enerzijds en de mate waarin, alsook de wijze waarop hierover kan gesproken worden (blz. 48), is VANDEKERCKHOVE in staat om de bespreekbaarheid van de menselijke seksualiteit, alsook de wijze waarop seksueel handelen geëvalueerd wordt, tot het eigenlijk onderwerp van zijn studie te maken. Het corpus van de studie bestaat dan ook uit een secundaire analyse van de onderzoeksresultaten m.b.t. de seksuele communicatie en de evaluatie en appreciatie van het seksueel gedrag die de laatste jaren in de verschillende vaktijdschriften gepubliceerd werden. VANDEKERCKHOVE komt tot de conclusie dat er een variabiliteit is in de mate waarop in de sociale lagen over seks kan gesproken worden en hoe seks geapprecieerd en geëvalueerd wordt. Hij stelt dat het seksueel taboe (hiermee wordt de restrictie van de directe seksuele gratificatie bedoeld) sterker aanwezig is in de hogere strata dan in de lagere. Deze bevinding wil hij nu doortrekken om een antwoord te krijgen op de algemenere vraag naar de variabiliteit van de somatische cultuur. Zijn conclusie is de volgende : aangezien elk individu lichamelijk gelijk is — in bijbelse termen uitgedrukt : allen zijn gemaakt uit as — en, aangezien dit de sociale ongelijkheid in het gedrang kan brengen door precies te refereren naar deze fundamentele gelijkheid, wordt differentiële lichaamsnormering een instrument voor sociale onderscheiding (blz. 196 e.v.). De differentiële normering van het lichamelijk handelen naar sociale klasse is een middel om de sociale afstand te bevestigen. Het sociaal systeem met zijn hiërarchische onderscheiding beperkt dus de variabiliteit van de somatische cultuur.

3. De studie van VANDEKERCKHOVE is gebaseerd op een a priori veronderstelling. Men moet inderdaad aannemen dat om de somatische cultuur te bestuderen men kan volstaan met de studie van één aspect ervan om dit dan als ingang tot die cultuur in haar geheel te nemen. De bevindingen die uit deze indirecte benadering resulteren worden dan op een a priori basis verondersteld gelijklopend te zijn met de andere aspecten van het lichamelijk handelen. Wanneer men daarenboven dit ene aspect ook niet rechtstreeks kan bestuderen, maar ook indirect (o.a. via de manier waarover er kan gesproken worden), dan komt het eigenlijke doel van de studie wel ver af te staan. De auteur moet dit gevoel waarschijnlijk ook gehad hebben. Herhaaldelijk wordt de lezer er immers op gewezen dat de studie van de seksualiteit slechts een ingang is om tot de somatische cultuur zelf te komen, en niet een zoveelste boek is in de toch al uitgebreide reeks over dit onderwerp.

De indruk in hoofdzaak met een boek te doen te hebben over seksualiteit, stijgt nog wanneer men de structuur van het werk in kwantitatieve termen ontleedt. Van de 210 blz. tekst (voetnoten en bibliografie niet inbegrepen) zijn er slechts 15 blz. (nl. blz. 195-210) die werkelijk over de somatische cultuur in haar geheel handelen, terwijl er 144 blz. (blz. 51-195) aan seksualiteit worden besteed. Dergelijke werkwijze is naar onze mening enkel te rechtvaardigen indien de studie van de somatische cultuur een blanco terrein zou zijn waardoor men dergelijke relatief uitgebreide studie van een

ingangsweg werkelijk nodig heeft om tot een aanzet van verklaring te kunnen komen. De sociologische studie van de somatische cultuur is dit echter niet.

4. Wie een sociologische studie van de seksualiteit onderneemt, kan naar onze mening niet buiten de figuur van VAN USSEL. In zijn baanbrekend werk *Geschiedenis van het seksuele probleem* [1] schetst VAN USSEL de genese van het seksueel taboe. Ook VANDEKERCKHOVE ervaart de intellectueel overschaduwende aanwezigheid van VAN USSEL. Bij zijn beschouwingen over het werk van deze laatste, formuleert hij een kritiek die echter niet zuiver op de graat is (zie blz. 124).

Bij de schets van het ontstaan van de verpreutsing kent VAN USSEL een belangrijke rol toe aan de bureaucratisering van het staatsapparaat en het ontstaan van een nieuw type mens : de beambte, de vakman, de burger. VANDEKERCKHOVE stelt dan ook : ,,Dit laatste (het ontstaan van de burger, J.V.) lijkt voor Van Ussels verklaring van de verpreutsing het belangrijkste element in de door hem geschetste maatschappelijke ontwikkeling te zijn. Vertrekkende van Durkheims theorie over de arbeidsdeling stelt hij dat de toename van de arbeidsdeling, in toenemende mate de mensen sociaal aan elkaar gelijkschakelt en dat juist deze toenemende sociale gelijkschakeling van ,,konkurrenten" verantwoordelijk is voor de inhibities waarmee het driftleven omringd werd : ,,Naarmate de mensen sociaal dichter bij elkaar staan, en naarmate de vertikale hiërarchische struktuur van de maatschappij (nl. de trapsgewijze afhankelijkheidsverhoudingen) minder scherp is afgebakend en zij vervangen wordt door horizontale en zijdelingse afhankelijkheidsverhoudingen, worden meer mensen elkaars gelijke en zullen ze van elkaar de *beheersing van de driftuiting afdwingen*". Uitgaande van deze interpretatie en citering van VAN USSEL stelt VANDEKERCKHOVE dan, ,,Twee fundamentele punten van kritiek kunnen hier worden aangevoerd. Ten eerste, Van Ussels presentatie, hoe summier ook, van Durkheims theorie is nogal wàt een verkrachting ervan. Toenemende arbeidsdeling impliceert geen sociale gelijkschakeling, maar integendeel sociale differentiatie. Maar nog voorbij gegaan aan deze fout, blijft een tweede (het belangrijkste) bezwaar dat namelijk Van Ussel weliswaar een samenhang tussen toenemende sociale gelijkheid en toenemende beheersing van de driftuitingen postuleert, maar op geen enkele wijze aantoont waaruit die samenhang bestaat. Waarom impliceert sociale gelijkheid de beheersing van de driften ? Zolang op deze vraag geen antwoord komt, is Van Ussels stelling noch min noch meer vrijblijvend : aan een duidelijk geëkspliciteerde verklaring van de door hem beschreven ontwikkeling is hij eigenlijk niet toegekomen" (blz. 124). Bij een aandachtig lezen van VAN USSEL valt op dat het niet diens presentatie van de theorie van DURKHEIM is, die er nogal wat een verkrachting van is, maar wel VANDEKERCKHOVE's presentatie van VAN USSEL. VAN USSEL haalt DURKHEIM enkel aan om te illustreren hoe het ontstaan van de beroepen de mechanische solidariteit omvormt tot een organische. De auteur waardoor hij zich echter laat leiden, is ELIAS. VAN USSEL vermeldt dit trouwens expliciet : ,,Het werk dat ten dele de basis vormt van onze uiteenzetting is van Norbert ELIAS, *Über den Prozess der Zivilisation*, Basel, 1939, 2 dln. Enkele zinnen zijn een bijna woordelijke parafrase van wat hij schrijft" (voetnoot 2, hoofdstuk 4, vermeld op blz. 356). Net zoals DURKHEIM gebruikt ELIAS in zijn civilisatietheorie het

[1] J.M.W. VAN USSEL, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Meppel, 1968.

begrip sociale differentiatie. Doordat VANDERKERCKHOVE het werk van ELIAS schijnbaar niet kent, schrijft hij elementen uit diens theorie toe aan DURKHEIM. VAN USSEL verkracht de theorie van DURKHEIM dus niet, maar geeft de visie van ELIAS weer. Indien VANDERKERCKHOVE met het werk van ELIAS rekening zou gehouden hebben, dan zou hij weten waarom sociale gelijkheid de beheersing van de driften impliceert (voor het antwoord zie punt 5). Daarenboven ook de uitspraak dat toenemende arbeidsdeling geen sociale gelijkschakeling impliceert, maar wel sociale differentiatie, is niet gefundeerd. VANDEKERCKHOVE vergelijkt immers hier twee verschillende niveau's. Sociale differentiatie is, in de betekenis die DURKHEIM er aan geeft, een sociaal structureel fenomeen, terwijl sociale gelijkschakeling gelding heeft op het niveau van het individu : door sociale differentiatie zijn de verschillen tussen personen gradueel geworden ; er is een nivellering ontstaan. De kritiek die VANDEKERCKHOVE op VAN USSEL formuleert, berust dus op een verkeerde interpretatie die de visie van ELIAS verwart met die van DURKHEIM.

Naast deze fundamentele kritiek willen wij nog de volgende opmerking maken. VANDEKERCKHOVE meent stelling te moeten nemen tegen VAN USSEL om diens zogenaamde waardenbetrokkenheid. Er wordt met andere woorden gesuggereerd dat VAN USSEL niet helemaal objectief zou zijn in zijn formuleringen. In een werk dat, zoals de trefwoorden aantonen, ook een cultuursociologische pretentie heeft, is het storend te bemerken dat het onderscheid dat in de cultuurwetenschappen gemaakt wordt tussen waardebetrokkenheid (*Wertbeziehung*) als methodologische voorwaarde om überhaupt tot een cultuurstudie te kunnen komen, en waardering (*Wertung*) nog niet is doorgedrongen. Het volstaat hier verder te verwijzen naar de methodologische geschriften van RICKERT en WEBER.

5. De sociologische interesse voor de wijze waarop de samenleving de lichamelijkheid normeert, is niet nieuw. In 1935 wijdde Marcel MAUSS, leerling van DURKHEIM, een studie aan ,,Les techniques du corps''[2]. Tot een werkelijk verklaring van de variabiliteit van lichaamstechnieken kwam hij echter niet. Veel meer bleef zijn werk beperkt tot een programmatische opzet. Vier jaar later, in 1939, publiceerde ELIAS zijn monumentale civilisatietheorie die de evolutie van een onbeheerst ,,animaal'' gedrag tot beschaafd gedragspatroon aantoonde en verklaarde[3]. Dichterbij, in 1970, besteedde Mary DOUGLAS in haar ,,Natural symbols'' een volledig hoofdstuk aan de relatie samenleving-lichaam[4]. In 1978 ten slotte publiceerde POLHEMUS een reader die een antologie bood van historische en hedendaagse teksten die zich met de sociale aspecten van het lichaam bezighielden[5]. Dit alles om aan te tonen dat de sociologische en antropologische belangstelling voor het lichaam weliswaar niet massaal maar toch niet onbestaande is.

[2] M. MAUSS, ,,Les techniques du corps'', *Journal de psychologie normale et pathologique*, 32 (1935).

[3] Voor deze kanttekening gebruikten wij de Engelse uitgave. N. ELIAS, *The civilizing proces. The history of manners*, vol. 1, New York, 1978. N. ELIAS, *The civilizing proces. State formation and civilisation*, vol. 2, 1982.

[4] M. DOUGLAS, *Natural symbols*, New York, 1970.

[5] T. POLHEMUS (ed.), *The body reader. Social aspects of the human body*, New York, 1978.

Wanneer men geconfronteerd wordt met een studie over de somatische cultuur dan verwacht men op zijn minst een kritische in overwegingneming van de studies die op dit terrein baanbrekend werk verricht hebben. Niets daarvan vindt men terug in de studie van VANDEKERCKHOVE. Deze auteur gaat te werk alsof hij zich in een volkomen maagdelijke omgeving bevond. Deze negatie van het bestaande werk heeft als resultaat dat de hypothese die VANDEKERCKHOVE formuleert een opmerkelijke gelijkenis vertoont met de bevindingen van het in 1939 gepubliceerd werk van ELIAS.

De studie van ELIAS is gefundeerd op wat men de wet van competitie en monopolisatie zou kunnen noemen : een voortdurende strijd tussen een groot aantal antagonisten leidt tot onderwerping van de zwakkeren ; het tot stand komen van nieuwe, grotere eenheden ; hernieuwde strijd ; terug onderwerping van de zwakkeren totdat er slechts één sterk figuur overblijft die het monopolie in handen heeft voor het gebruik van fysisch geweld. Op deze wijze verklaart ELIAS de overgang van feodaliteit naar de moderne staat. Doordat eenheden onderworpen worden aan sterkere, komen zij in een afhankelijkheidspositie te staan. Naarmate de monopolisatie zich doortrekt wordt deze afhankelijkheidsketting langer en moet het individu in het bepalen van zijn gedrag steeds meer rekening houden met anderen. Dit heeft een noodzakelijke drift- en affectbeheersing tot gevolg. Waar men voorheen gedwongen werd iets te doen op een bepaalde wijze uit vrees voor fysisch geweld, nl. *Fremdzwang*, dwingt het individu nu zichzelf zich op een bepaalde manier te gedragen, dus *Selbstzwang*.

De monopolisatie van het fysisch geweld door de staat bracht ook mee dat personen hun medespelers genuanceerder konden beoordelen daar niet steeds het gevaar om overvallen te worden, aanwezig was. De langere afhankelijkheidsketting die samenging met een sociale differentiatie van functies bracht ook de sociale dynamiek van sociale stijging voor bepaalde groepen mee. In de eerste plaats was er de omvorming van de krijgslieden tot een hofadel. In de tweede plaats de opkomst van de burgerij en in de 20e eeuw de opwaartse beweging van bepaalde delen van de arbeidersklasse. De opwaartse beweging van een bepaalde groep hangt echter steeds samen met de stuwende druk van de lagere groepen.

Door de monopolisatie van fysisch geweld werd het aanzien van de hofadel niet meer bepaald door hun fysisch potentieel. Daarenboven stonden ook zij in een afhankelijkheidspositie t.o.v. de leden van het koningshuis. Samen met de affect- en driftbeheersing, de Selbstzwang, gaf dit aanleiding tot een specifieke gedragsstijl die een overstijgen was van de ,,animale'' bestaansbasis. Etiquette werd hoofdzaak op tal van domeinen : eten, vermaak,... Zelfs het seksueel gedrag en de omgang tussen de geslachten werd op een bepaalde wijze gemodelleerd. Dit ,,geciviliseerd'' gedrag was een middel om aanzien te winnen alsook om de sociale afstand met de lagere groepen te beklemtonen. Op een identieke wijze wordt het gedragspatroon van de burgerij gevormd. Deze wordt eerst geïmponeerd door de gedragsstijl van de hofadel, in een latere fase wordt deze verworpen en door een eigen stijl vervangen. Ook hier echter dient gedrag als een middel tot prestige en distinctie, want steeds is en blijft het gevaar aanwezig verdrongen te worden in de sociale hiërarchie. De lagere klassen blijven drukken op de middengroepen. Het is een kenmerk van de Westerse beschaving dat het contrast tussen hoge en lagere strata verminderd. Er is een zekere nivellering tot stand gekomen. Zo stelt ELIAS ,,The moulding of drives and make-up of the lower classes in the more civilized societies, with their growing importance in the entire network of functions, is increasingly approaching that of other groups, beginning with the middle classes. This is the case even though a part of the selfconstraints and

taboos among the latter, which arise from the urge ,,to distinguish themselves'', the desire for enhanced prestige, may initially be lacking in the former, and even though the type of social dependence of the former does not yet necessitate foresight as in the upper classes of the same period'' (ELIAS, blz. 252). Ook nog, ,,The fear arising from the situations of the whole group, from their struggle to preserve their cherished and threatened position, acts directly as a force maintaining the code of conduct, the cultivations of the super ego in its members. It is converted into individual anxiety, the individual's fear of personal degradation or merely loss of prestige in his own society. And it is this fear of loss of prestige in the eyes of others, instelled as self-compulsion, wether in the form of shame or sense of honour, which assures the habitual reproduction of distinctive conduct, and the strict drive-control underlying it, in individual people'' (ELIAS, blz. 254-255). Verder, ,,The regulations of sexual relations, the fences surrounding the sexual sphere of libidinal life are far stronger in middle and rising bourgeois classes, in keeping with their professional position, than in the courtly-aristocratic upper class'' (idem, blz. 315-316). Tenslotte, ,,Even the rules imposed on sexual life and the automatic anxieties now surrounding it to such a high degree, stem not only from the elementary necessity of controlling and balancing the desires of many who live together. They likewise have their origins to a considerable extent in the pressures and tensions in which upper and particulary the middle classes of our society live. They too are very closely related to the fear of losing opportunities or positions and prestige, of social degradation, of reduced chances in the harsh struggle of life, induced from early on in the child by the behaviour of parents and educators'' (idem, blz. 330). De vrees voor sociale degradatie, de vrees de sociale kentekenen van de hogere status kwijt te raken en weer te zijn zoals de lageren, ligt dus volgens ELIAS aan de basis van een sterke drift- en affectbeheersing en een specifieke gedragscode. Of, ,,hoe hoger in de sociale hiërarchie, hoe meer de somatische cultuur de sociaal-nivellerende implicaties van de manifestatie van de lichamelijke gelijkheid dient te neutraliseren''. Dit citaat is echter niet van ELIAS maar van VANDEKERCKHOVE (blz. 203). Ook nog, ,,het seksueel bevredigingssysteem wordt uit het courant maatschappelijk verkeer geweerd omdat het als dramatische manifestatie van de menselijke onderworpenheid aan de autonomie van het lichamelijk functioneren, de geldigheid zelf ondermijnt van de rangorde waarin de participanten aan het westers sociaal systeem zich plaatsen tegenover elkaar'' (blz. 199).

Wanneer we de bevindingen van ELIAS vertalen in termen van het systeem-functionalisme, dan kunnen we stellen dat het sociaal systeem met zijn sociaal hiërarchische onderscheidingen dat deel van het cultureel systeem dat betrekking heeft op het lichamelijk handelen bepaald. Dus, ,,een sociaal structurele factor die in de westerse samenleving de variabiliteit van de somatische kultuur systematisch beperkt, is de struktuur van sociaalhiërarchische onderscheidingen waarbinnen het handelen er maatschappelijk georganiseerd wordt''. Dit is de door VANDEKERCKHOVE bij wijze van conclusie geformuleerde thesis op blz. 210 van zijn studie. M.a.w. wat ELIAS in 1939 aangetoond heeft voor verschillende aspecten van de lichamelijkheid in het kader van zijn historische figuratiesociologie, vertelt VANDEKERCKHOVE in 1982 in termen van de handelingstheorie van PARSONS en SHILLS en het systeem-functionalisme. Deze herformulering zou ten dele gerechtvaardigd zijn indien 1/ ELIAS vermeld werd als inspiratiebron of grondlegger, en 2/ indien de herformulering sensibiliserend zou werken, d.i. oude zaken in een nieuw daglicht plaatsen zodat nieuwe aspecten ervan de aandacht trekken. Dit is echter niet het geval.

6. De cultuursociologie typeert de moderne samenleving als een samenlevingsverband waarin de substantiële rationaliteit (de waardevolheid) vervangen is door de functionele rationaliteit[6]. Deze evolutie manifesteert zich in de taal, als sociale institutie, in het gebruik van clichés. Dit zijn uitspraken of termen die courant gebruikt worden zonder naar een fundamentele betekenis te verwijzen. Ze kunnen courant gebruikt worden omdat ze geen cognitieve reflectie vereisen. In de abstracte samenleving, waar de cognitieve en emotionele banden tussen individu en samenleving miniem geworden zijn, hebben clichés de functie betekenisarme conversaties toch mogelijk te maken. Deze evolutie uit zich niet alleen in het dagelijks taalgebruik maar ook in de wetenschap. Vooral de socioloog is uiterst bedreven in het omvormen van common sense knowledge tot cliché-praat waardoor hij en zijn geleerde collega's in staat zijn ellenlange *discours* aan te houden waarvan de inherente betekenis miniem of onbestaande is. De zichzelf respecterende socioloog zegt niet dat de lichamelijke basisgelijkheid van elke mens in tegenspraak is met de sociale ongelijkheid, maar wel ,,Onze stelling is dat het seksueel bevredigingsstreven repressief maatschappelijk geïsoleerd wordt omdat het de kontingentie symboliseert van iedere sociaal-hiërarchische onderscheiding: de orgastische openbaring van de absolute gelijkheid die besloten ligt in de menselijke onderworpenheid aan een autonoom funktionerend organisme — dat aan iedereen zonder onderscheid dezelfde wetten oplegt — kontrarieert de instelling zelf van sociaal-hiërarchische onderscheidingen; het is dan ook deze instelling, de stratificering, die de isolering vordert van dit handelen, waarvan de manifestatie immers een radikale sociale nivellering genereert'' (blz. 198).

7. De studie van VANDEKERCKHOVE is naar onze mening geen studie van de somatische cultuur. Wat VANDEKERCKHOVE wel doet, is aantonen hoe het sociaal gedifferentieerd seksueel taboe nog steeds doorwerkt in de wijze waarop over seks kan gepraat worden en hoe seks geëvalueerd wordt.

[6] Wij baseren ons op de studie van A. ZIJDERVELD, *On clichés*, London, 1979.